Полтавський Андрій Олександрович,
помічник директора Київського науково-дослідного інституту судових експертиз Міністерства юстиції України

ПИТАННЯ СТАНДАРТИЗАЦІЇ ЗБИРАННЯ СЛІДОВОЇ ІНФОРМАЦІЇ ЯК ІННОВАЦІЙНОГО ПІДХОДУ У ДІЯЛЬНОСТІ З ОГЛЯДАННЯ МІСЦЬ ВЧИНЕННЯ ЗЛОЧИНІВ НА СУЧАСНОМУ ЕТАПІ РОЗВИНЕННЯ КРИМІНАЛІСТИКИ

Питання належного збирання (виявляння, фіксування, вилучання, пакування, транспортування та зберігання до експертування) слідової інформації під час розслідування злочинів в усі часи, незалежно від етапів розвитку суспільства та форм держави, що невід'ємно пов'язані із розвитком науково-технічного прогресу, було, є та буде залишатися актуальним.

На сучасному етапі це опосередковано та, на наш погляд, закономірно підтверджується, наприклад, тим, що:

– у 2000 році в світі розпочинається акредитація установ, що здійснюють експертне забезпечення правосуддя за одним із міжнародних стандартів систем управління якістю (ISO/IEC 17025), який носить загальний характер;

– у 2009 році розпочинається акредитація установ, що забезпечують огляди місць вчинення злочинів та функціонування автоматизованих баз даних, за іншим міжнародним стандартом систем управління якістю (ISO/IEC 17020), що також носить загальний характер;

– у 2012 році створено проєктні комітети Міжнародної організації стандартизації та Європейського комітету зі стандартизації криміналістики та судової експертизи, що у 2016 році були перетворені у технічні (постійно діючи) комітети для розроблення профільних стандартів із унормування процесів збирання та експертування слідової інформації;

– у 2012 році видається перший профільний стандарт щодо роботи з цифровими доказами (ISO/IEC 27037);

– у 2015 році до розділу 07 «Природничі та прикладні науки» Міжнародного класифікатора стандартів (ICS:2005) вноситься нова група стандартів – 07.140 «Криміналістика», при цьому, цій групі, наприклад, передує група стандартів 07.100 «Мікробіологія», 07.120 «Нанотехнології» тощо;

– у 2018 році видається профільний стандарт щодо порядку проведення оглядів місць подій (ISO 21043-2), у 2022 році планується завершення трьох профільних стандартів, що стосуватимуться

експертування (ISO 21043-3 (аналізування), 21043-4 (інтерпретування), 21043-5 (звітування).

Зазначені стандарти унормовують, «що» підлягає стандартизації, а не «як» і «хто». Останнє («як» і «хто») повинно бути визначено в кожній конкретній державі з урахуванням національного законодавства.

Крім того, набули широкого розповсюдження документи визнаних у світі та Європі організацій, зокрема:

– Міжнародною організацією у галузі співробітництва з акредитації лабораторій (ILAC), якою у 2014 році підготовлено другу редакцію Керівництва G-19, що роз'яснює положення міжнародних стандартів ISO/IEC 17020 та ISO/IEC 17025 при акредитації експертних лабораторій;

– робочими групами Європейської мережі криміналістичних установ (ENFSI), що у 2009 році визнана Європейською Комісією монопольною організацією в галузі криміналістики, якою упродовж 2016-2018 р.р. підготовлено 13 Кращих практичних керівництв за окремими напрямками експертної діяльності;

– Криміналістичним регулятором Англії, яким у 2017 році розробляються Кодекси практики та поведінки для судових служб та практикуючих працівників системи кримінальної юстиції;

– Національним інститутом стандартів та технологій США (NIST), яким розробляються найкращі практики для обробників доказів і т. д., і т. п.

Зазначені керівництва, кодекси тощо носять переважно рекомендаційний характер та використовуються для створення уніфікованих міжнародних, регіональних та національних нормативних документів.

На сьогоднішній день в державі існує достатньо проблемних питань у діяльності із збирання слідової інформації в рамках функціонування системи кримінальної юстиції. Це пов'язано із неналежним, перш за все, нормативним та методичним забезпеченням цих процесів.

Розглянемо проблемні питання на прикладі збирання та дослідження слідів папілярних узорів рук людини тому, що вони є одним із найчисельніших видів слідової інформації серед тих, що вилучаються при огляді місць подій (ОМП). При цьому, слід зазначити і те, що потожирова речовина та кров, якими утворюється переважна кількість слідів, несуть в собі, крім дактилоскопічної інформації (саме папілярного узору), ще ряд інформаційних полів, за якими можна ідентифікувати людину (у разі, наприклад, непридатності слідів узорів

для ідентифікації) – одорологічну (запахову, ольфакторну) та біологічну (на рівні генної) види слідової інформації, за якими можна ідентифікувати людину, у тому числі навіть не виходячи із кабінету (за допомогою відповідних криміналістичних обліків). Крім того, потожирова речовина та кров, якими утворюються сліди, можуть містити вкраплення будь яких речовин (наприклад, що утворюються при здійсненні пострілу).

Основним із проблемних питань є відсутність унормованих алгоритмів дій спеціалістів (у порядку ст. ст. 71 та 237 КПК України) під час ОМП.

Аналіз нормативних актів, що регламентують безпосередню діяльність з ОМП, показує, що в них відсутні детально регламентовані вказівки на виконання певних дій спеціалістами. Так, в Інструкції про порядок залучення працівників органів досудового розслідування поліції та Експертної служби Міністерства внутрішніх справ України, затвердженої наказом МВС України від 03.11.2015 № 1339 (Інструкція), визначено, що при проведенні ОМП слід дотримуватися, у т. ч., таких вимог:

– після отримання доручення слідчого на проведення динамічної стадії ОМП та завдання на виявлення слідової інформації спеціалісти визначають алгоритм пошуку доказів (слідів, речей, документів) і методи їх виявлення, після чого узгоджують свої дії із слідчим та за його погодженням приступають до проведення ОМП;

– дії спеціалістів, що безпосередньо пов’язані з виявленням, закріпленням та вилученням слідів і речових доказів, здійснюються відповідно до тактики огляду місця події та методики розслідування окремих видів кримінальних правопорушень;

– перед використанням руйнівних методів пошуку слідів спеціалісти повинні отримати від слідчого згоду на їх застосування та визначитися з пріоритетом слідової інформації, яка підлягає виявленню, з метою подальшого проведення експертних досліджень у лабораторних умовах.

При аналізі зазначених положень Інструкції відразу виникають питання: чим визначені алгоритми пошуку доказів і методи їх виявлення, перш за все, слідової інформації, тактика ОМП та методики розслідування окремих видів кримінальних правопорушень, пріоритети слідової інформації перед використанням руйнівних методів пошуку слідів: нормативними документами певного порядку (у т. ч. документацією систем управління якістю), практичними довідниками, посібниками, підручниками тощо? Якщо так, то яким чином виконуються положення зазначених видань та здійснюється

контроль їх виконання? Відповіді на ці питання, на наш погляд, знаходяться в площині стандартизації (міжнародної, регіональної, національної) діяльності з ОМП (інших слідчих дій).

Із змісту стандарту ISO 21043-2 витікає, що підрозділи, які проводять оглядання (дослідження) місць подій, мають запровадити у своїй діяльності систему управління якістю за вимогами ISO/IEC 17020. На сьогодні тільки ДНДЕКЦ МВС України акредитований на відповідність цьому стандарту і тільки за напрямками виявляння, фіксування, вилучання, пакування, попереднього дослідження слідів рук, слідів біологічного походження, перевіряння за центральними автоматизованими дактилоскопічним та генетичних ознак людини обліками Експертної служби МВС України. Жоден з інших підрозділів Експертної служби МВС України, СБУ, слідчих підрозділів Національної поліції України (НПУ), Головного та інших бюро судово-медичної експертизи тощо, співробітники яких забезпечують ОМП в якості спеціалістів, не акредитовані.

Акредитація тягне за собою створення низки нормативних документів, знання та виконання вимог яких обов'язкові для персоналу, що приймає участь в діяльності за акредитованими напрямками.

Так, зокрема, унормуванню відповідно до стандарту ISO 21043-2 підлягають на рівні нормативних документів:

– заходи із забезпечення безпеки персоналу;

– визначення ролі та обов'язків персоналу, який повинен бути компетентним та зобов'язаним:

– знати та застосовувати на практиці знання кримінального процесуального права, тактики та методики проведення огляду місця події, зокрема визначення предметів потенційної судової цінності;

– розумітися на методах виявляння (розпізнавання), фіксування, вилучання із наступним пакуванням предметів, що можуть мати потенційну судову значимість, їх транспортуванням та зберіганням до експертування;

– запобігати втратам, руйнуванню, забрудненню або змінюванню слідової інформації, зокрема вживати заходів для зменшення забруднення між задіяними особами, предметами, приміщеннями, обладнанням, учасниками огляду та/або місцями подій:

– збирати та упаковувати окремо предмети вилучені з жертв, підозрюваних і місць подій;

– відбирати різними співробітниками, коли це можливо, предмети з жертви й підозрюваного; якщо це не можливо, особа,

яка відбирає предмети, має змінити засоби індивідуального захисту між відборами предметів;

– використовувати одноразове обладнання для відбирання, що має викидатися після кожного використання; якщо це неможливо, тоді обладнання для відбирання дезактивується після кожного використання ефективною процедурою очищення;

– тримати обладнання для відбирання та упакування вільним від виявленого забруднення щодо типу матеріалу, який відбирається, та методу відбору, що має проводитися;

– одягати та замінювати засоби індивідуального захисту, коли це необхідно, щоб мінімізувати забруднення;

– мінімальний рівень освіти, підготовки та досвіду персоналу, продемонстровану його компетенцію з відповідним фіксуванням, підтримуванням навичок та досвіду персоналу, таких як безперервна освіта, постійні тренінги та переоцінка компетентності;

– якісний та кількісний перелік обладнання та витратних матеріалів, що повинні бути придатними на предмет їх передбачуваного використання, із визначенням тих, що суттєво можуть вплинути на надійність результату;

– методики застосування методів виявлення, відбирання та вдосконалення, у тому числі, заходи контролю якості;

– вимоги до приміщень, що мають відповідати їхньому передбачуваному використанню, в яких повинні бути безпечні зони для зберігання та оброблювання обладнання та витратних матеріалів;

– процедури для зниження ризику зараження обладнання та витратних матеріалів, що включає якнайменше підтримування чистого середовища, доступного тільки уповноваженому персоналу і т. д., і т. п.

У стандарті визначено, що дослідження місць подій повинні бути систематичними, неупередженими, належним чином спланованими, скоординованими та документально оформленими для оптимізації розпізнавання та збору предметів, що мають потенційну судову цінність.

Стандарт передбачає розроблення документально оформлених методик збирання різних типів предметів, що зазвичай зустрічаються при огляді місць подій.

Методики повинні включати:

– яким чином предмет має бути вилучений;

– вказівки щодо збирання еталонних зразків, якщо це необхідно;

– заходи з мінімізування ризику втрачання, руйнування, забруднення або змінювання слідової інформації.

У стандарті передбачено розроблення документально

оформлених методик для упакування предметів, що регулярно збираються, щоб мінімізувати ризики втрачання, руйнування, забруднення або змінювання.

Методики повинні включати:

– заходи, необхідні для забезпечення предметів та їхнього збереження перед здійсненням упакування;

– необхідність окремого упакування предметів, де упаковка предметів може пошкодити їх;

– тип використовуваної упаковки;

– спосіб герметизування та пломбування упаковки;

– будь-які заходи, необхідні для збереження цілісності, в тому числі при транспортуванні;

– умови при короткостроковому та довгостроковому зберіганні.

Фактично, стандарт ISO 21043-2 є документом, основний зміст якого включає перелік загальних вимог або дій, що підлягають унормуванню, та стосуються, зокрема, нормативного та методичного забезпечення діяльності із збирання слідової інформації (виявляння, фіксування, вилучання, пакування, транспортування, зберігання до експертування), що в Україні організовано неналежним чином. Зокрема, відсутні чітко визначені алгоритми збирання, зокрема, слідової дактилоскопічної інформації з огляду на наявність в ній різних інформаційних полів (зазначених вище). Виявляння дактилоскопічної інформації (а також, якнайменше, біологічної на рівні генної) на трупах не проводиться, хоча такі методики існують.

Викладене вище свідчить про те, що необхідно, якнайменше, рекомендувати підрозділам центральних апаратів МВС України, НПУ, СБУ, Міністерства охорони здоров'я України тощо, що здійснюють діяльність з оглядів місць подій, за участю провідних профільних вищих навчальних закладів (наприклад, Національної академії внутрішніх справ України, Академії СБУ, Національного медичного університету ім. О. О. Богомольця тощо) розробити, якнайменше:

– настанову (комплекс настанов, інструкцій, методик тощо) з огляду місць подій, що повинна носити міжвідомчий характер, відповідно до положень міжнародних стандартів ISO/IEC 17020, ISO 21043-2, кращих практичних керівництв, стандартних операційних процедур тощо з цих питань;

– документи (типові) систем управління якістю відповідно до ISO/IEC 17020, ISO/IEC 17025, ISO 21043-2,

що у загальному підсумку відповідали б сучасному стану справ із нормативного та методичного забезпечення діяльності із збирання слідової інформації.